

УДК 94(477) +338.43”17/18/19”

Л. М. Горенко

**ПРОБЛЕМАТИКА ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ОГЛЯДУ
ПИТАНЬ ПОМІЩИЦЬКОГО ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ
НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.**

Стаття пропонує історіографічний аналіз оцінок дореволюційних та радянських авторів ситуації в аграрному секторі, а саме, функціонування поміщицьких господарств упродовж ХІХ – початку ХХ ст. на Правобережній Україні. Показана еволюція їх суджень, окреслені основні здобутки та недоліки. Вказані ті напрямки розвитку поміщицьких господарств Правобережжя, що взагалі лишилися поза увагою вчених. Окремі їх висновки потребують уточнень і більш об'єктивних оцінок.

Ключові слова: історіографія, поміщицькі маєтки, аграрне питання, комерційна діяльність, Правобережна Україна.

Економічна та соціальна діяльність дворянства та поміщцтва є вагомим частиним історії всього суспільства. Про це свідчать переконливі зміни в економіці Європи першої половини ХІХ ст.

Зростання інтересу до історичного досвіду з соціально-економічної проблематики взагалі і формування ринкової економіки в ХІХ ст. зокрема пояснюються тим, що деякі явища і процеси, що відбувались тоді, потребують глибоких аналітичних оцінок. Адже багато з них проявляється сьогодні в нових умовах і на новій основі. Одним з таких об'єктів є історія економічних відносин поміщицьких землеволонів Правобережної України в ХІХ – початку ХХ ст.

Історіографічний аналіз оцінок авторів дорадянської та радянської доби дають розуміння значення, особливостей та ролі поміщицького господарства в системі аграрної економіки, об'єктивного вивчення позитивних та негативних явищ дворянського землеволоння. Мета статті полягає у відстеженні поглядів науковців дорадянської та радянської доби, окресленні їх основних здобутків та недоліків.

У вітчизняній історіографії дорадянського періоду приділялась недостатня увага історії розвитку поміщицького помісного господарства Правобережної України в другій половині ХVІІІ – початку ХХ ст. Перші роботи були написані економістами.

Праці Воєйкова Д., Загоскіна В. [1] та Осадчого Т. [2] містили в собі великий фактичний матеріал про розподіл сільськогосподарських угідь між власними, кількість дворянських господарств в краї в 60–80-ті рр. ХІХ ст., співвідношення великих, середніх та дрібних маєтків, головні галузі виробництва в поміщицьких господарствах. Але вони не ставили за мету вивчення питань організації господарств, орендних відносин, традицій застав,

законодавчого регулювання поземельних відносин між поміщиками та іншими сільськогосподарськими виробниками.

Ряд праць було присвячено окремим питанням соціально-економічної історії Росії, в контексті яких розглядалися лише деякі питання економічних відносин в поміщицьких маєтках [3]

В 1912 – 1915 рр. Київське Агрономічне Товариство видало чотири випуски «Труды Комиссии по изучению хозяйств Юго-Западного края» [4], де, крім загальних звітів про діяльність комісії, містилися описи цукрової та винокурної галузей виробництва Правобережної України.

Головним здобутком цих робіт було значне їх насичення фактичними матеріалами.

З кінця ХІХ ст. зріс інтерес до аграрної історії (кризові явища в економіці пореформеного періоду змусили вчених шукати шляхи подолання їх). Погляди вчених цієї доби щодо становища поміщицького землеволодіння були різними. Вчені буржуазно-ліберального напрямку констатували занепад поміщицьких господарств в кінці ХІХ ст. В їх поглядах відносно шляхів виходу з кризи існували певні розходження. Так, Бар Ф., Косинський М., Слонимський Л., Антонович А. [5] вихід з кризи бачили в наданні урядом дворянству певних привілеїв. Тернер Ф., Ільїн В. [6] називали головною причиною кризи реформу 1861 р. На їх думку, реформа лише підірвала натуральне господарство, замкнутість дворянського маєтку, владу поміщиків над селянами. Для нормалізації становища вони пропонували широке використання кредитів, розширення права викупу родових маєтків. Інші вчені: Лященко П., Святловський В. [7] вважали процес зубожіння поміщиків закономірним, негативно ставились до заходів Російського уряду по штучній підтримці поміщицьких господарств. Серед причин занепаду поміщицьких господарств вони називали аграрну кризу кінця ХІХ ст., а також вплив революційних подій початку ХХ ст. Внутрішні причини (відживання дворянства як класу) залишилися поза їх розглядом. На думку цих вчених, корисними були заходи щодо перегрупування земельної власності в межах дворянського стану, обмеження розмірів великих маєтків шляхом продажу лишків дрібним землевласникам. Це, в свою чергу, могло призвести до негативних наслідків. Головним здобутком цих робіт було створення механізму дії нових економічно-раціональних поміщицьких господарств ще в першій половині ХІХ ст.

Праці Похилевича Л. та Фундуклея І. [8] містять значний статистичний матеріал про поземельні відносини в Київській губернії першої половини ХІХ ст. Вони мають описовий характер. На жаль, в цих працях відсутні характеристики конкретних поміщицьких маєтків Є також недоречності в роботі Похилевича Л. відносно даних про склад землеволодінь.

В праці Порша М. [9] міститься загальний статистичний матеріал з цієї теми періоду 1877–1905 рр. Здобутком роботи є порівняльні характеристики розмірів володінь, обсягів мобілізації земельної власності дворян Правобережної та Лівобережної України.

Складним і майже не висвітленим лишилося питання щодо законодавчого регулювання поземельних відносин упродовж кінця XVIII – початку XX ст. Деякі його аспекти були розкриті в працях Рудченка І., Єфіменко О., Картавцева Є. та Хауке О. [10]. Зокрема, в працях висвітленні заходи по підтримці російських поміщицьких господарств на Правобережній Україні після польського повстання 1863 р. Проте першим звернув увагу на правове регулювання російського законодавства в аграрному секторі Журавський Д. [11], він навіть зробив посилання на конкретні законодавчі акти. Журавського Д. можна вважати одного з перших, хто досліджував мобілізацію земельної власності в Київській губернії з широким залученням статистики.

Праці Струве П., Плансона А. [12] аналізують прогресивні риси виробничої діяльності поміщицьких господарств: раціональний обробіток угідь, організацію цукрового виробництва в маєтках, застосування найманої праці тощо.

Кауфман А. [13] в своїй роботі відмічав позитивний вплив поміщицького господарства на селянські щодо технічного забезпечення, впровадження агротехнічних досягнень. Певне місце в праці відведено орендним відносинам, які мали, на думку автора, позитивний вплив на розвиток сільського господарства в цілому.

Таким чином, в історіографії дорадянської доби не було єдиного погляду на роль поміщицького господарства в аграрній політиці. Позитивним було використання в них значної кількості статистичного матеріалу. Більшість робіт мала описовий характер. Недослідженими залишились досить важливі питання: історія походження земельних володінь найбагатших поміщиків, еволюція їх господарств за тривалий період, співвідношення відробіткової та капіталістичної систем, мобілізації земельної власності дворян, застава землі в банках, банкрутство маєтків, особливості розвитку поміщицьких землеволодінь на Правобережній Україні. Жодна з цих праць не давала комплексного аналізу розвитку поміщицьких господарств.

Дослідження цієї теми радянськими істориками теж мало свої особливості. Це перш за все – класовий підхід, який приніс чимало лиха науці. Оцінки будь-якого історичного явища давались з точки зору пролетарського підходу і підпорядковувались основній меті пануючої ідеології. Однак цілком відмовитися від класового підходу теж було б неправильним, оскільки це не дало б змоги простежити досить чіткі межі між соціальними групами в країні з класовим суспільством.

Саме цим пояснюється зниження інтересу в історичній науці до вивчення проблем поміщицького землеволодіння та землекористування, посилення ідеологічного збочення до негативізації поміщицького класу та ролі його господарства в аграрному секторі. Становище поміщицьких господарств розглядалося лише в ракурсі становлення селянства в приватних та державних маєтках [14]. В цілому проблема дворянського землеволодіння зникла з сторінок історичної літератури. Вважалось недоцільним вивчати її, оскільки це

небезпечним було для колгоспно-радгоспної системи. В 20–30-ті рр. ХХ ст. вийшло лише декілька праць з цієї проблеми. Так, Слабченко М. та Ястребов Ф. [15] аналізували поміщицьке господарство в загальному контексті аграрної проблеми Росії: констатували наявність криз в сільському господарстві, зубожіння дворянських маєтків упродовж ХІХ ст. Головною рисою цих робіт була негативізація поміщицького класу.

Певної уваги заслуговує робота Степанишиної О. «Господарство графів Браницьких на Київщині і реформа 1861 р. в їхніх маєтках» [16]. Значення її полягає в тому, що вчена на конкретному прикладі показала еволюцію маєтку в дореформений період (організацію господарства, зміну систем господарювання, технічне переоснащення виробництва, значення орендних статей, розвиток прибутковості).

Але для більшості перших наукових робіт радянської доби характерним було посилення ідеологічного нахилу в бік негативізації поміщицького класу, що згодом стало перешкодою на шляху наукового дослідження цієї проблеми.

В кінці 50-х – початку 60-х рр. відбулося відновлення у вивченні питань еволюції дворянського землеволодіння. В праці Приходька Є. [17] міститься чимало архівних матеріалів з фондів Потоцьких, зроблено спробу комплексно проаналізувати економічні відносини в поміщицькому землеволодінні в другій половині ХVІІІ – початку ХІХ ст., детально висвітлено питання організації фільваркового господарства. Маркіна В. [18] в своїх працях дала аналіз еволюції поміщицького землеволодіння ХVІІ – початку ХІХ ст., надавши особливого значення магнатським маєткам, їх товаризації. В роботах міститься важливий архівний матеріал про поміщицькі господарства Правобережної України.

В працях вченої Мінарик Л. [19] дана оцінка розвитку капіталізму в дворянських маєтках, розглянуто походження найбільших з них. Головним аспектом дослідження було співвідношення відробіткової та капіталістичної систем ведення господарства. На думку автора, характерною була змішана система, але визначальну роль мали відробітки. Значення її робіт полягає в науковому дослідженні 155 найбільших поміщицьких маєтків.

В працях Гуржія І. [20], Теплицького В. [21] та Барабоє А. [22] введено в обіг нові архівні документи, дано аналіз кризи феодалізму в сільському господарстві, досліджено становище казенних та поміщицьких селян всіх губерній України, зародження нових форм господарювання в поміщицьких маєтках Правобережної України, зокрема найманої праці.

Сташевський Є. Д. [23] вперше поставив питання про цільове призначення люстрацій та інвентарів. Залучивши інші господарські документи, він комплексно дослідив характер панщинних інвентарних днів, способи отримання прибутку поміщицьким господарством, приділив увагу еволюції оренди протягом ХVІІІ – першої половини ХІХ ст.

Значення названих праць полягало в накопиченні вченими великої кількості архівних матеріалів та у введенні їх в науковий обіг. А головне, було покладено початок розробці критеріїв оцінки діяльності поміщицьких

господарств, в основу яких було покладено дослідження таких питань, як розвиток виробничої бази маєтків, капіталізація їх тощо. Але з різних причин деякі проблеми лишилися поза їх увагою. Майже не вивчалися форми поміщицького землеволодіння, еволюція законодавчого регулювання поземельних відносин між поміщиками, історія окремих маєтків, особливості їх функціонування в різних губерніях.

Наприкінці 60-х рр. розпочався новий період в історичній науці у вивченні дворянського землеволодіння, пов'язаного з дослідженням ще не вивченого кола питань. Серед наукових робіт цього періоду слід відзначити праці Анфімова А. М., де вперше зроблено комплексний аналіз широкого кола питань [24]. А саме: землекористування та системи організації поміщицьких господарств, торгівельно-промислова діяльність маєтків, використання кредитів тощо. В центрі уваги – проблема співвідношення відробіткової та капіталістичної систем господарювання (за його висновком, капіталістична система переважала на Правобережній та Південній Україні, Прибалтиці). В монографіях та статтях Анфімова А. М. є дослідження окремих регіонів. Крім того, вченим було введено велику кількість архівних матеріалів в науковий обіг. Однак недостатнє висвітлення регіональних особливостей не дає можливості створити повну картину еволюції поміщицьких господарств.

В праці Теличук П. [25] та статтях Проскуракової Н. [26] і Мельник Л. [27] міститься загальна характеристика аграрних умов на Правобережній Україні в кінці ХІХ – початку ХХ ст. В центрі уваги – питання зміни систем господарювання.

Монографія Ковальченка І. та ін. [28] присвячена методам дослідження еволюції поміщицьких маєтків. Важливим здобутком праці є використання математичних методів дослідження. Це, зокрема, спроба моделювати внутрішній устрій поміщицького господарства, що сприяє встановленню економічних взаємозв'язків в маєтках.

Корелін А. [29] з в своїх працях, комплексно вивчаючи історію російського дворянства, особливу увагу приділив дослідженню організації та функціонуванню кредитної системи в Росії, зокрема, забезпеченню кредитами поміщицьких маєтків.

Ряд праць досліджують також проблеми виробничої діяльності маєтків, а саме, цукрової галузі [30]. Завершуючи короткий огляд літератури, слід констатувати, що вчені дослідили широке коло питань, але окремі напрямки розвитку поміщицького господарства Правобережної України лишилися поза їх увагою. Окремі їх висновки потребують уточнень і більш об'єктивних оцінок. Йде мова про дослідження питань організації та характеру землеволодіння, орендних відносин, виробничої та комерційної діяльності маєтків, рівня рентабельності, місця поміщицького господарства в аграрному секторі тощо.

Список використаних джерел

1. Воейков Д., Загоскин В., Киевская губерния. Статистические сведения о распределении землевладений, о ценности имений и о крестьянском деле [текст] / Д. Воейков. – СПб., 1867. – 146 с.
2. Осадчий Т. И. Земля и земледельцы в Юго-Западном крае на Украине, Подолии, Волыни. Опыт статистико-экономического исследования [текст] / Т. И. Осадчий. – К., 1899. – 132 с.
3. Влияние урожаев и хлебных цен на некоторые стороны русского народного хозяйства. Сб. ст. [текст]. – СПб., 1897. – 532 с.; Аренда. Свод трудов местных комитетов по 49 губерниям Европейской России [текст]. – СПб., 1903. – 139 с.; Егунов А. Н. О Ценах на хлеб в России и их значении в сфере отечественной промышленности [текст] / А. Н. Егунов. – М., 1855. – 83 с.; О ценах русского свекловичного сахара [текст] – СПб., 1909. – 54 с.
4. Труды комиссии по изучению хозяйств Юго-Западного края [текст] – К., 1912. – Вып.1. – 123 с., 1913. – Вып.2. – 117 с., 1915. – Вып.3. – 135 с.; 1915. – Вып.4. 118 с.
5. Антонович А. Вопросы земледельческой промышленности и дворянского землевладения в России [текст] / А. Антонович. – М. – 1898. – 88 с.; Бар Ф. Главнейшие причины упадка и задолженности крупного и среднего землевладения, крестьянских общинных хозяйств в России и меры к коренному преобразованию [текст] / Ф. Бар. – СПб., 1903. – 44 с.; Косинский М. А. К аграрному вопросу [текст] / М. А. Косинский. – Одесса, 1906. – 94 с.; Слонимский Л. Экономические заметки [текст] / Л. Слонимский // Вестник Европы. – Т. 4. – 1897, N 5. – С. 318–333.
6. Тернер Ф. Дворянство и землевладение [текст] / Ф. Тернер // Вестник Европы. – Т.4.– 1905, N 8. – С. 470–497; Ильин В. Вытеснение барщинного хозяйства капитализмом в современном русском земледелии [текст] / В. Ильин // Начало. – 1899, N3. – С. 96–117.
7. Лященко П. И. Очерки аграрной эволюции России [текст] / П. И. Лященко. –Т.1. – СПб., 1908. – 448 с.; Мобилизация землевладения в России и его статистика [текст]. – СПб., 1905. – 205 с.; Святловский В. К вопросу о судьбах землевладения в России [текст] / В. Святловский. – СПб., 1907. – 102 с.
8. Похилевич Л. Сказания о населенных местностях Киевской губернии или статические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, селах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся [текст] / Л. Похилевич. – К.: тип. Киевопечерской лавры, 1864. – 764 с.; Фундуклей И. Статистическое описание Киевской губернии. В 3-х тт. [текст] / И. Фундуклей. – Спб.: тип. Министерство внутренних дел, 1852. – Т.1. – 550 с.; т. 2. – 534 с.; т. 3. – 572 с.
9. Порш М. Статистика землеволодіння в 1905 р. і мобілізація земельної власності на Україні від 1877 по 1905 рр. [текст] / М. Порш. – К., 1907. – 36 с.
10. Рудченко И. Записка о землевладении в Юго-Западном крае (обзор законодательства и фактическое положение) [текст] / И. Рудченко. – К., 1882. – 182 с.; Єфименко О. Я. Історія українського народу [текст] / О. Я. Єфименко. – К.: Либідь, 1990. – 512 с.; Картавцев Е. Обрусение землевладения в Юго-Западном крае [текст] / Е. Картавцев. – К., 1877. – 152 с.; Хауке О. Русское землеустроительное законодательство [текст] / О. Хауке. – Вып. 1. – М., 1910 – 157с.

11. Журавский Д. П. Статистическое описание Киевской губернии [текст] / Д. П. Журавский. – СПб., 1852. – Ч. II. – 312с.
12. Струве П. Крепостное хозяйство [текст] / П. Струве. – СПб., 1913. – 160 с.; Плансон А. Несколько слов о земледелии в России [текст] / А. Плансон. – Смоленск, 1865. – 48 с.
13. Кауфман А. А. Аграрный вопрос в России [текст] / А. А. Кауфман. М., 1918. – 268 с.
14. Игнатович И. Помещичьи крестьяне накануне освобождения [текст] / И. Игнатович. – М., 1925 – 113 с.
15. Слабченко М. Є. Матеріали до економічно-соціальної історії України ХІХ ст. [текст] / М. Є. Слабченко. – К.: Держвидав, 1925. – Т.1. – 320 с.; Слабченко М. Є. Борьба за системы землеводства и формы хозяйства в Украине ХІХ–ХХ ст. [текст] / М. Є. Слабченко. – Одеса, 1927. – С. 3–45; Ястребов Ф. Разложение феодально-крепостнического строя и возникновение капитализма на Украине [текст] / Ф. Ястребов. – К., 1936. – 133 с.; Ястребов Ф. Украина в первой половине ХІХ ст.: нарисы з історії України [текст] / Ф. Ястребов. – К., 1939. – 274 с.
16. Степанишина О. Господарство графів Браницьких на Київщині і реформа 1861 р. в їхніх маєтках [текст] / О. Степанишина // Студії з історії України науково-дослідної кафедри історії України в Києві. – Т.3. – К., 1930. – С. 117–232.
17. Приходько Я. С. Социально-экономическое развитие помещичьего (поместного) хозяйства на Правобережной Украине во второй половине ХVІІІ в. [текст] / Я. С. Приходько. – К., 1959. – 180 с.
18. Маркина В. А. Магнатское поместье Правобережной Украины второй половины ХVІІІ в. [текст] / В. А. Маркина. – К., 1961. – 332 с.
19. Минарик Л. П. Об уровне развития капиталистического землеводства в крупном помещичьем хозяйстве Европейской России конца ХІХ – начала ХХ в. [текст] / Л. П. Минарик // в кн.: Ежегодник по аграрной Восточной Европы. – Кишинёв, 1966. – С. 615–626; Происхождения и состав земельных владений крупнейших помещиков конца ХІХ – начала ХХ в. [текст] // Материалы по истории хозяйства и крестьянства России. – М., 1965. – С. 356–359.
20. Гуржій І. О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини ХІХ ст. [текст] / І. О. Гуржій. – К.: Наукова думка, 1954. – 448 с.; Гуржій І. О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні [текст] / І. О. Гуржій. – К.: Наукова думка, 1962.– 207 с.
21. Теплицький В. П. Реформа 1861 р. і аграрні відносини на Україні (60–90 рр. ХІХ ст.) [текст] / В. П. Теплицький. – К.: АН УРСР, 1959. – 308с.; Теплицький В. П. Розклад кризи кріпосного господарства на Україні [текст] / В. П. Теплицький // Наукові записки Інституту економіки АН УРСР. – К., 1954. № 2. – С. 45–76.
22. Барабой А. З. Наёмный труд в помещичьих имениях Правобережной Украины в первой половине ХІХ в. [текст] / А. З. Барабой // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. – Рига, 1963. – С. 321–330.
23. Сташевский Е. Д. История докапиталистической ренты на Правобережной Украине. [текст] / Е. Д. Сташевский. – М.: Наука, 1968. – 484 с.; Сільсько-господарський ринок Правобережної України за передреформеної доби [текст] // Праці Комісії для виучування народного господарства України. – Т.1. – К., 1926. – С. 14–44.

24. Анфимов А. М. Крупное помещичье хозяйство Европейской России (конец XIX – начало XX вв.) [текст] / А. М. Анфимов. – М.: Наука, 1969. – 395 с.; Анфимов А. М. Российская деревня в годы первой мировой войны (1914 – февраль 1917) [текст] / А. М. Анфимов. – М.: Соцэргиз, 1962. – 384 с.; Анфимов А. М. Земельная аренда в России в начале XX в. [текст] / А. М. Анфимов. – М.: Наука, 1961. – 208 с.
25. Теличук П. П. Економічні основи аграрної революції на Україні [текст] / П. П. Теличук. – К.: вид-во Київського університету, 1973. – 190 с.
26. Проскурякова Н. А. Размещение и структура дворянского землевладения Европейской России в конце XIX – начале XX вв. [текст] / Н. А. Проскурякова // История СССР. – 1973, № 3. – С. 55–75.
27. Мельник Л. Г. Про розвиток капіталізму у великих поміщицьких господарствах Правобережної України (60–90 рр. XIX ст.) [текст] / Л. Г. Мельник // УІЖ. – 1974, № 10. – С. 32–39.
28. Ковальченко И. Д. и др. Социально-экономический строй помещичьего хозяйства Европейской России в эпоху капитализма [текст] / И. Д. Ковальченко. – М.: Наука, 1982. – 264 с.
29. Корелин А. П. Дворянство дореформенной России 1861–1904 гг. [текст] / А. П. Корелин. – М.: Наука, 1979. – 304 с.; Корелин А. П. Сельскохозяйственный кредит в России в конце XIX – начале XX вв. [текст] / А. П. Корелин. – М.: Наука, 1988. – 262 с.
30. Тихонов Б. В. Развитие свеклосахарной промышленности во второй половине 40-х и в 50-е гг. XIX в. [текст] / Б. В. Тихонов // Исторические записки АН СССР. – № 62. – М., 1958. – С. 126–169; Яцунский В. К. Социально-экономическая история России XVIII – XIX вв. Избранные труды [текст] / В. К. Яцунский. – М.: Наука, 1973. – 304 с.

References

1. Voejkov D., Zagoskin V., Kievskaya guberniya. Statisticheskie svedeniya o raspredelenii zemlevladienij, o cennosti imenij i o krest'yanskom dele [tekst] / D. Voejkov. – SPb., 1867. – 146 s.
2. Osadchij T. I. Zemlya i zemledel'cy v Yugo-Zapadnom krae na Ukraine, Podolii, Volyni. Opyt statistiko-ehkonomicheskogo issledovaniya [tekst] / T. I. Osadchij. – K., 1899. – 132 s.
3. Vliyanie urozhaev i hlebnyh cen na nekotorye storony russkogo narodnogo hozyajstva. Sb. St. [tekst]. – SPb., 1897. – 532 s.; Arenda. Svod trudov mestnyh komitetov po 49 guberniyam Evropejskoj Rossii [tekst]. – SPb., 1903. – 139 s.; Egunov A. N. O Cenah na hleb v Rossii i ih znachenii v sfere otechestvennoj promyshlennosti [tekst] / A. N. Egunov. – M., 1855. – 83 s.; O cenah russkogo sveklovichnogo sahara [tekst] – SPb., 1909. – 54 s.
4. Trudy komissii po izucheniyu hozyajstv Yugo-Zapadnogo kraja [tekst] – K., 1912. – Vyp.1. – 123 s., 1913. – Vyp.2. – 117 s., 1915. – Vyp.3. – 135 s.; 1915. – Vyp.4. 118 s.
5. Antonovich A. Voprosy zemledel'cheskoj promyshlennosti i dvoryanskogo zemlevladieniya v Rossii [tekst] / A. Antonovich. – M. – 1898. – 88 s.; Bar F. Glavnejshie prichiny upadka i zadolzhennosti krupnogo i srednego zemlevladieniya, krest'yanskih obshchinyh hozyajstv v Rossii i mery k korennomu preobrazovaniyu

- [tekst] / F. Bar. – SPb., 1903. – 44 s.; Kosinskij M. A. K agrarnomu voprosu [tekst] / M. A. Kosinskij. – Odessa, 1906. – 94 s.; Slonimskij L. Ehkonomicheskie zametki [tekst] / L. Slonimskij // Vestnik Evropy. – T. 4. – 1897, N 5. – S. 318–333.
6. Terner F. Dvoryanstvo i zemlevladienie [tekst] / F. Terner // Vestnik Evropy. – T.4.– 1905, N 8. – S. 470–497; Il'in V. Vytesnenie barshchinnogo hozyajstva kapitalizmom v sovremennom russkom zemledelii [tekst] / V. Il'in // Nachalo. – 1899, N3. – С. 96–117.
  7. Lyashchenko P. I. Ocherki agrarnoj ehvolyucii Rossii [tekst] / P.I. Lyashchenko. – T.1. – SPb., 1908. – 448 s.; Mobilizaciya zemlevladieniya v Rossii i ego statistika [tekst]. – SPb., 1905. – 205 s.; Svyatlovskij V. K voprosu o sud'bah zemlevladieniya v Rossii [tekst] / V. Svyatlovskij. – SPb., 1907. – 102 s.
  8. Pohilevich L. Skazaniya o naseleennyh mestnostyah Kievskoj gubernii ili staticheskie, istoricheskie i cerkovnye zametki o vsekh derevnyah, selah, mestechkah i gorodah, v predelah gubernii nahodyashchih'sya [tekst] / L. Pohilevich. – K.: tip. Kievopecherskoj lavry, 1864. – 764 s.; Funduklej I. Statisticheskoe opisanie Kievskoj gubernii. V 3-h tt. [tekst] / I. Funduklej. – Spb.: tip. Ministerstvo vnutrennih del, 1852. – T.1. – 550 s.; t. 2. – 534 s.; t. 3. – 572 s.
  9. Porsh M. Statystyka zemlevolodinnia v 1905 r. I mobilizatsiia zemelnoi vlasnosti na Ukraini vid 1877 po 1905 rr. [tekst] / M. Porsh. – K., 1907. – 36 s.
  10. Rudchenko I. Zapiska o zemlevladienii v Yugo-Zapadnom krae (obzor zakonodatel'stva i fakticheskoe polozhenie) [tekst] / I. Rudchenko. – K., 1882. – 182 s.; Efimenko O. Y. Istoriya ukraïns'kogo narodu [tekst] / O.Y. Efimenko. – K.: Libid', 1990. – 512 s.; Kartavcev E. Obrussenie zemlevladieniya v Yugo-Zapadnom krae [tekst] / E. Kartavcev. – K., 1877. – 152 s.; Hauke O. Russkoe zemleustroitel'noe zakonodatel'stvo [tekst] / O. Hauke. – Vyp. 1. – M., 1910 – 157s.
  11. Zhuravskij D. P. Statisticheskoe opisanie Kievskoj gubernii [tekst] / D. P. Zhuravskij – SPb., 1852. – CH. II. – 312s.
  12. Struve P. Krepostnoe hazyajstvo [tekst] / P. Struve. – SPb., 1913. – 160 s.; Planson A. Neskol'ko slov o zemledelii v Rossii [tekst] / A. Planson. – Smolensk, 1865. – 48 s.
  13. Kaufman A. A. Agrarnyj vopros v Rossii [tekst] / A. A. Kaufman. M., 1918. – 268 s.
  14. Ignatovich I. Pomeshchich'i krest'yane nakanune osvobozhdeniya [tekst] / I. Ignatovich. – M., 1925 – 113 s.
  15. Slabchenko M. I. Materialy do ekonomichno-sotsialnoi istorii Ukrainy XIX st. [tekst] / M. Ie. Slabchenko. – K.: Derzhvydav, 1925. – T.1. – 320 s.; Slabchenko M. I. Borotba za systemy zemlevolodinnia i formy hospodarstva v Ukraini XIX–XX st. [tekst]./ M.Ie. Slabchenko. – Odesa, 1927. – S. 3–45; Yastrebov F. Razlozhenie feodal'no-krepostnicheskogo stroya i vzniknovenie kapitalizma na Ukraine [tekst] / F. Yastrebov. – K., 1936. – 133 s.; Yastrebov F. Ukraina v pershii polovyni XIX st.: narysy z istorii Ukrainy [tekst] / F. Yastrebov. – K., 1939. – 274 s.
  16. Stepanyshyna O. Hospodarstvo hrafiv Branytskykh na Kyivshchyni I reforma 1861 r. V yikhnikh maietkakh [tekst] / O. Stepanyshyna // Studii z istorii Ukrainy naukovodoslidnoi kafedry istorii Ukrainy v Kyievi. – T.Z. – K., 1930. – S. 117–232.
  17. Prihod'ko Y. S. Social'no-ekonomicheskoe razvitie pomeshchich'ego (pomestnogo) hozyajstva na Pravoberezhnoj Ukraine vo vtoroj polovine XVIII v. [tekst] / Y. S. Prihod'ko. – K., 1959. – 180 s.
  18. Markina V. A. Magnatskoe pomest'e Pravoberezhnoj Ukrainy vtoroj poloviny XVIII v. [tekst] / V. A. Markina. – K., 1961. – 332 c.

19. Minarik L. P. Ob urovne razvitiya kapitalisticheskogo zemlevladieniya v krupnom pomeshchich'em hozyajstve Evropejskoj Rossii konca XIX – nachala XX v. [tekst] / L. P. Minarik // v kn.: Ezhegodnik po agrarnoj Vostochnoj Evropy. – Kishinyov, 1966. – S. 615–626; Proiskhozhdeniya i sostav zemel'nyh vladenij krupnejshih pomeshchiki konca XIX – nachala XX v. [tekst] // Materialy po istorii hozyajstva i krest'yanstva Rossii. – M., 1965, – S. 356–359.
20. Hurzhii I. O. Rozklad feodalno-kriposnytskoi systemy v silskomu hospodarstvi Ukrainy pershoi poloviny XIX st. [tekst] / I. O. Hurzhii. – K.: Naukova dumka, 1954. – 448 s.; Hurzhii I. O. Rozvytok tovarnoho vyrobnytstva i torhivli na Ukraini [tekst] / I. O. Hurzhii. – K.: Naukova dumka, 1962. – 207 s.
21. Teplytskyi V. P. Reforma 1861 r. I ahraryni vidnosyny na Ukraini (60–90 rr. XIX st.) [tekst] / V. P. Teplytskyi. – K.: AN URSSR, 1959. – 308s.; Teplytskyi V. P. Rozklad kryzy kriposnoho hospodarstva na Ukraini [tekst] / V. P. Teplytskyi // Naukovi zapysky Instytutu ekonomiky AN URSSR. – K., 1954, N 2. – S. 45–76.
22. Baraboj A. Z. Nayomnyj trud v pomeshchich'ih imeniyah Pravoberezhnoj Ukrainy v pervoj polovine XIX v. [tekst] / A. Z. Baraboj // Ezhegodnik po agrarnoj istorii Vostochnoj Evropy. – Riga, 1963. – S. 321–330.
23. Stashevskij E. D. Istoriya dokapitalisticheskoy renty na Pravoberezhnoj Ukraini. [tekst] E. D. Stashevskij. – M.: Nauka, 1968. – 484 s.; Silsko-hospodarskyi rynek Pravoberezhnoi Ukrainy za peredreformenoj doby [tekst] // Pratsi Komisii dlia vyuchuvannia narodnoho hospodarstva Ukrainy. – T.1. – K., 1926. – S. 14–44.
24. Anfimov A. M. Krupnoe pomeshchich'e hozyajstvo Evropejskoj Rossii (konec XIX – nachalo XX vv.) [tekst] / A. M. Anfimov. – M.: Nauka, 1969. – 395 c.; Anfimov A. M. Rossijskaya derevnya v gody pervoj mirovoj vojny (1914 – fevral' 1917) [tekst] / A. M. Anfimov. – M.: Socehgiz, 1962. – 384 c.; Anfimov A. M. Zemel'naya arenda v Rossii v nachale XX v. [tekst] / A. M. Anfimov. – M.: Nauka, 1961. – 208 c.
25. Telychuk P. P. Ekonomichni osnovy ahrarynoi revoliutsii na Ukraini [tekst] / P. P. Telychuk. – K.: vyd-vo Kyivskoho universytetu, 1973. – 190 s.
26. Proskuryakova H. A. Razmeshchenie i struktura dvoryanskogo zemlevladieniya Evropejskoj Rossii v konce XIX – nachale XX vv. [tekst] / N. A. Proskuryakova // Istoriya SSSR. – 1973, N 3. – S. 55–75.
27. Melnyk L. H. Pro rozvytok kapitalizmu u velykykh pomishchytskykh hospodarstvakh Pravoberezhnoi Ukrainy (60–90 rr. XIX st.) [tekst] / L. H. Melnyk // UIZh. – 1974, N10. – S. 32–39.
28. Koval'chenko I. D. I dr. Social'no-ehkonomicheskij stroj pomeshchich'ego hozyajstva Evropejskoj Rossii v ehphu kapitalizma [tekst] / I. D. Koval'chenko. – M.: Nauka, 1982. – 264 s.
29. Korelin A. P. Dvoryanstvo doreformenoj Rossii 1861–1904 gg. [tekst] / A. P. Korelin. – M.: Nauka, 1979. – 304 s.; Korelin A. P. Sel'skohozyajstvennyj kredit v Rossii v konce XIX – nachale XX vv. [tekst] / A. P. Korelin. – M.: Nauka, 1988. – 262 s.
30. Tihonov B. V. Razvitie sveklosaharnoj promyshlennosti vo vtoroj polovine 40-h i v 50-e gg. XIX v. [tekst] / B. V. Tihonov // Istoricheskie zapiski AN SSSR. – N 62. – M., 1958. – S. 126–169; Yacunskij V. K. Social'no-ehkonomicheskaya istoriya Rossii XVIII– XIX vv. Izbrannye trudy [tekst] / V. K. Yacunskij. – M.: Nauka, 1973. – 304 s.

Стаття надійшла до редакції 09.04.2018 р.

Л. М. Горенко

Проблематика историографического обзора вопросов помещичьего землевладения на Правобережной Украине в XIX – начале XX века

Статья предлагает историографический анализ оценок дореволюционных и советских авторов ситуации в аграрном секторе, а именно: функционирование помещичьих хозяйств в XIX – начале XX века на Правобережной Украине. Показана эволюция их рассуждений, обозначены их основные преимущества и недостатки. Указаны те направления развития дворянских хозяйств Правобережной Украины, которые вообще остались без внимания ученых. Отдельные их выводы требуют уточнений и более объективных оценок.

Ключевые слова: *историография, помещичье хозяйство, аграрный вопрос, коммерческая деятельность, Правобережная Украина.*

L. M. Horenko

Problemning of historiographical review of questions rural landscape on the right bank of Ukraine in 19th the beginning of 20th century

The article offers a historiographical analysis of marks of pre-revolution and Soviet authors of the situation in the agricultural sector, namely the functioning of landed estates during the 19th – early 20th centuries on the right bank of Ukraine. Here shown the evolution of their judgments and the main achievements and disadvantages are outlined. Shown the directions of development of the landholding farms on the right bank, which in general were left out of the attention of scientists, were indicated. Some of their conclusions require clarification and more objective marks.

Keywords: *historiography, landed estates, agrarian issue, commercial activities, right bank of Ukraine.*